

⑤
Rice
41
41
41

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شاهرود

دانشکده هنر

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته : پژوهش هنر

عنوان :

بررسی تحلیلی و تطبیقی زن در هنر ایران باستان

تألیف از اسلام

استاد راهنما :

آقای دکتر احمد نادعلیان

استاد مشاور :

دکتر حبیب الله آیت اللهی

گردآورنده :

نیلوفر لایقی

خرداد ۱۳۸۲

۹۰۵۸۷

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۱۳۸۲ / ۱۰ / ۳۰

رویه سر

« زنان هر سرزمین

شعر آن سرزمین اند. »^۱

تقدیم به زنان کشورم

انشاء شاہ
دانشکده هنر

صور تجلسه دفاع

رساله نظری بررسی تحلیلی و تطبیقی زن در هنر ایران باستان تائیس از منو راسلام

مربوط به خانم / آقای منو فر لائی
دانشجوی رشته پژوهش هنر
در تاریخ ۱۴، ۵، ۸۲ برگزار و نمره آن هفده ۱۷ اعلام گردید.

اعضاء هیأت داوران:

۱- دکتر احمد نادعلیان

۲- دکتر حبیب الم آکب اللہی

۳- مرتضی افساری

۴- مرتضی حیدری

۵- محمد مردپور

امضاء
نام

امضاء

امضاء

امضاء

مدیر گروه رشته: پژوهش هنر

نام و نام خانوادگی: محمد مردپور

امضاء

دانشگاه اصفهان

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است

عنوان پایان نامه : بررسی تحلیلی و تطبیقی زن در هنر ایران باستان تا پیش از اسلام

استاد راهنما : دکتر احمد نادعلیان

استاد مشاور : دکتر حبیب الله آیت اللهی

نام دانشجو : نیلوفر لایقی

شماره دانشجویی : ۷۹۷۴۹۴۰۰۸

رشته : پژوهش هنر

چکیده :

با بررسی و مطالعه آثار هنری ایران باستان که «زن» موضوع آنهاست، به اعتقاد و نگرش هردوره تاریخی نسبت به زن پی می بریم.

درمقایسه آثار هنری ایران و سایر مناطق همجوار (ونوس و یلندورف و گاکارینو) ملاحظه می کنیم تأکید براندامهای شیردهی و زایشی صورت گرفته که ؛ خاستگاه مشترک اعتقاد به «زن» به عنوان یک ایزد بانو اشاره می کند . در آثار هنری ایلام نیز، شباهتی بین الهه ناروندی و یا کیریرشا با ایزدبانو ایشتار بین النهرینی در ساخت تندیس ها و نوع پوشش آنها می بینیم .

«زن» در اعتقادات مذهبی مردم لرستان و نقش اسطوره ای اودر قالب نقش ته سنجاقها و میله های نذری مردم این دوره تجلی می یابد که با تکیه بر اعتقادات « زروانی» شکل گرفته است .

در آثار هنری هخامنشیان بیشتر در مالک تابعه یا موضوع « زن » در آثار هنری روبرو می شویم و در عصر هخامنشی نقش « زنان» در قالب ملکه های هخامنشی و مهرهای زنان متشخص وجود دارد. پس از سقوط شاهنشاهی هخامنشی و فرمانروایی جانشینان اسکندر مقدونی تأثیر هنر یونان بر آثار هنری ایرانیان در زمان سلوکی و پارتی محسوس بوده و در این میان تأثیر هنر هندی نیز از طریق مجسمه بودا در افغانستان بر ساخت مجسمه های زنان از هاترا دیده می شود .

بارسمیت یافتن دین زردشتی در میان مردم ساسانی ، اعتقاد به اهورامزدا و نیز ایزد بانو آناهیتا سبب حضور این ایزد بانو در نقش برجسته ها و تندیس های ساسانی شده و با تأثیر هنر یونان (نمایش حرکت در بدن زنان نوازنده و رقاص) و یا نقش روی سکه ها در ساخت آثار هنری باموضوع « زن » رامشاهده گر هستیم .

نظر استاد راهنما : برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است .

تاریخ

امضاء

د. مهدی

واژگان کلیدی:

زن - هنر - آناهیتا - ایزد بانو - بغ دخت

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار.....	
مقدمه.....	
درآمد.....	۱.....

فصل اول

زن در هنر پیش از تاریخ.....	۴.....
بخش یکم: نگرش پیرامون الهه مادر یا مادر کبیر «بانو-خدا».....	۶.....
بخش دوم: بررسی پیکره های زن در ایران براساس شکل ظاهری.....	۱۰.....
الف) زن نشسته.....	۱۲.....
ب) زن ایستاده.....	۱۳.....
ج) زن بادهای افرشته.....	۱۶.....
د) زن با تاکید براندام شیردهی.....	۱۶.....
و) زن در حال نیایش.....	۲۱.....
هـ) ظرف گونه بودن پیکره زن یا به همراه داشتن ظرف.....	۲۳.....
ن) ساخت پیکره به شیوه تجریدی.....	۲۵.....
بخش سوم: مقایسه پیکره های زن در ایران با سایر نقاط جهان.....	۲۷.....

بخش پنجم: بررسی تطبیقی نقش زن در آثار هنری ایلام و بین النهرین ۸۵

فصل سوم

زن در هنر لرستان و ماد ۱۳۴

بخش یکم: پیشینه تاریخی ۱۳۶

اعتقادات دینی در هزاره اول قبل از میلاد ۱۳۹

سیمای زن پس از ظهور زردشت و تمدن مادها ۱۴۰

نگاهی به تاریخ لرستان ۱۴۱

بخش دوم: «زن» در مجسمه های لرستان ۱۴۳

شکل نمادین یک زن در مجسمه های لرستان ۱۴۳

زن به شکل طبیعت گرایانه در مجسمه های لرستان ۱۴۴

بخش سوم: بررسی نقش «زن» در سپرها و تپه سنجاقهای مفرغی لرستان ۱۴۷

بخش چهارم: نقش «زن» در آثار هنری مکشوفه از مارلیک و شمال غرب ایران ۱۵۴

جام طلای حسنلو مکشوفه از شمال غرب ایران (آذربایجان) ۱۵۶

فصل چهارم

زن در هنر هخامنشی ۱۸۶

بخش یکم: آناهیتا در دوران هخامنشیان ۱۸۹

بخش دوم: نقش «زن» در آثار هنری هخامنشیان ۱۹۲

بخش سوم: نقش «زن» در آثار هنری ممالک تابعه هخامنشیان ۱۹۶

بخش چهارم: مباحثی پیرامون نقش «زن» در هنر هخامنشی ۱۹۹

دیدگاه هخامنشیان نسبت به «زن» و حقوق زنان ۲۰۰

فصل پنجم

زن در هنر سلوکی و پارتی	۲۱۹
بخش یکم: نگرشی پیرامون دین و هنر پارتیان	۲۲۱
دین پارتیان	۲۲۲
هنرپارتی	۲۲۳
بخش دوم: آناهیتا در دوران سلوکی و پارتی	۲۲۵
بخش سوم: «زن» در آثار هنری اشکانیان	۲۲۹
الف (زن به عنوان یک الهه ایرانی (آناهیتا یا الهه مادر)	۲۲۹
ب (زن در هنر اشکانی در قالب الهه های یونانی	۲۳۴
نقش زن روی سکه های اشکانی	۲۳۶
ج (ملکه های شاهان اشکانی	۲۴۰
بخش چهارم: مقایسه تطبیقی نقوش زنان در هنر اشکانی و یونانی و هنر	۲۲۴

فصل ششم

زن در هنر ساسانی	۲۸۱
بخش یکم: نگرشی پیرامون اعتقادات ساسانیان	۲۸۳
آناهیتا ایزد بانوی آبها	۲۹۰
بخش دوم: الهه ایزد بانو در نقش برجسته و سکه های ساسانی	۲۹۲
نقش آناهیتا بر سکه های ساسانی	۲۹۵
بخش سوم: نقش ملکه های ساسانی بر حجاری های ساسانی	۲۹۸
بخش چهارم: زنان نوازنده و درباری ساسانی	۳۰۰
بخش پنجم: نقش زنان رقصنده ساسانی بر بدنه ظروف	۳۰۳

نتیجه گیری ۳۳۵

افزوده ها ۳۴۱

مقایسه ایزد بانو آناهیتای ایرانی با - ایشتر بین النهرین و سرسرتی هند ۳۴۵

بررسی نقش «زن» در دوره های تاریخی ایران ۳۴۹

تأثیر ادیان الهی بر نقشی زن در ایران باستان ۳۵۴

ارائه چهره های متفاوت از «زن» در آثار هنری ایران ۳۵۸

فهرست ها:

الف) فهرست آیات و روایات و نقشه ها و تصاویر

ب) فهرست اعلام

ج) فهرست منابع و مأخذ

(و آدم زن خود را (حوا) نام نهاد، زیرا که او مادر زندگان است.^۱)

حضور زن نه تنها به عنوان یک مادر و نقش گسترده او در حیات جامعه، قابل بررسی است بلکه ترسیم سیمای زن از زوایای متعدد همواره امری مورد توجه بوده است.

در متن مصاحبه ای که از آقای دکتر قطب الدین صادقی به چاپ رسیده ایشان (زن) را مظهر فرهنگ یک قوم دانسته و می گوید: جامعه شناسان وقتی می خواهند راجع به فرهنگ ایرانی حرف بزنند می روند سراغ زن ایرانی و در ادامه به این موضوع اشاره می کند که در فرانسه نیز انتشاراتی است به نام (سری) که یک مجموعه کتاب در مورد همه کشورهای جهان از جمله ایران به چاپ رسانیده، در حالیکه روی جلد تمامی آنها بدون استثنا عکس زن ها و دختران آن کشورها ست.

با نظر به این مطلب و ارتباط تنگاتنگی که بین هنر و فرهنگ در جامعه وجود دارد، موضوع پایان نامه را انتخاب کردم. با وجودی که تنها «زن» در آثار هنری مد نظر قرار بوده، اما هنگام مطالعه و جمع آوری مطالب پیرامون موضوع، نظرات متفاوت و پراکنده ای از کتابهای علوم دینی و اجتماعی درباره زن، در اختیار بود که اگر استاد راهنما بر مسیر تحقیق تاکید و نظارت نداشتند، چه بسا موضوع اصلی در پرده ای از گرایشهای زن سالاری (زن سروری) پنهان شده بود.

معمولاً دیدگاههای متفاوتی نسبت به زن ایرانی وجود دارد، گروهی از پژوهشگران او را در عهد باستان دارای مقام و منزلتی عظیم می دانند و برخی دوره زمانی خاصی [مادر سالاری] برای این ارج و قرب قائل هستند اما در میان نظر محققانی که تحت تأثیر

۱- مهشید فخرایی، سفر پیدایش، باب ۲، آیه ۷، {آفرینش در ادیان}، تهران، موسسه تحقیقات و مطالعات فرهنگی، ۱۳۶۶.

۲- دکتر قطب الدین صادقی «زن، مادر، زمین، اسطوره»، روزنامه زن، سال اول، ۱۵ مهر ۱۳۷۷، شماره ۵۳، ص ۸.

ادبیات ، نسبت به «زن» شاعرانه بوده و یا با استناد به موازین حقوقی^۳ ، او را موجودی
مظلوم و تحت سلطه معرفی نموده اند ، به نظر قاطعی که بیانگر نقش او در ایران باستان
باشد، بر نمی خوریم .

در اینجا لازم می دانم که از زحمات بی دریغ استاد راهنما جناب آقای دکتر نادعلیان ، استاد
گرانقدر جناب آقای دکتر آیت اللهی ، مسئولان محترم دانشکده هنر شاهد ، مدیر
کتابخانه ملی ایران ، مسئول موزه گنجینه ملی ایران ، مدیر کتابخانه موزه هنرهای معاصر
و سایر دوستانی که در انجام این تحقیق یاری رسانده اند تشکر نمایم .

مقدمه:

از آنجایی که قبل از هرروز، دیروزی بوده است، برای یافتن نقش زن در هنر معاصر، ناگزیر از مطالعه او در ادوار تاریخی هنر ایران هستیم.

مسئله اصلی این است که در چه دوره ای زن در هنر ایران بیشترین آثار را به خود اختصاص داده و در کدام دوره بنابر عواملی از قبیل دین، ثروت، سیاست و ... حضور کمرنگ تری در خلق آفریده های هنری دارد.

پیشینه ای که بر این تحقیق صورت گرفته، اشاره های پراکنده ای است در کتابهای تاریخ هنر، جامعه شناسی، تاریخ ادیان و سایر منابعی که «زن» موضوع اصلی نبوده، اما برای پرداختن مطالب مورد نظر، توضیحاتی هر چند اندک درباره او داده شده است. گر چه با دسته بندی این اطلاعات تاریخ، اجتماعی، سیاسی و دینی کمترین حجم مطلب را در خواص «زن» و هنر ایران باستان می یابیم.

تعداد محدودی از پایان نامه های دانشجویی نیز که به موضوع «زن» پرداخته اند، جایگاه او را در تاریخ، اسطوره و ادبیات (شاهنامه) بیان نموده و پیرامون زن در هنر ایران سخنی نگفته اند.

البته گمان می رود که به دلیل کمبود منابع تصویری و نیز عدم پرداختن به این موضوع از سوی مستشرقان و محققان ایرانی، بیشتر مطالعات در زمینه اسطوره صورت گرفته باشد و به همین امر بسنده شده است.

هدف این پایان نامه معرفی «زن» در آثار هنری ایران باستان (پیش از تاریخ تا قبل از ظهور اسلام) است در کنار این گردآوری، بررسی عوامل تاثیر گذار از جمله اعتقادات مذهبی،

خانواده، سیاست و اجتماع، بر نقش «زن» در هنر ایران باستان صورت گرفته، علاوه بر آن مقایسه تطبیقی بین آثار هنری با موضوع «زن» از ایران با سایر مناطق (بین النهرین و یونان) مد نظر بوده است.

روش بررسی با توجه به کمبود منابع وعدم دسترسی به آثار، کتابخانه ای بوده و پس از تهیه تصاویر، شرح مطلب و تحلیل آن، در نهایت مقایسه با سایر آثار انجام پذیرفته است. از مشکلات و موانعی که بر انجام این تحقیق، موجود بود، می توان از کمبود منابع علمی و تخصصی، نبودن تعداد بیشتری از این آثار در ایران جهت تهیه عکس و اسلاید، عدم طرح نظریات و پرداختن به موضوع «زن» در هنر ایران از سوی صاحب نظران نام برد. به این منظور، تهیه تصاویر صرفاً از کتابهای فارسی و لاتین انجام پذیرفته و با مراجعه به سایر نظرات محققان پیرامون اسطوره، تاریخ، هنر، دین و اجتماع، گزیده ای از این مطالب که می توانست مفید واقع شده و مرتبط با تعیین نقش «زن» در هنر ایران باشد، مورد استفاده قرار گرفته و در نقل این نظرات، دو شیوه مستقیم و برداشت از مطلب (غیر مستقیم) انتخاب شده است. این پایان نامه دارای شش فصل می باشد، در فصل اول «زن» در آثار هنری پیش از تاریخ، مورد بررسی قرار گرفته که پس از ارائه توضیحاتی درباره الهه مادر یا مادر کبیر (بانو - خدا)، آثار هنری بر اساس شکل ظاهری تقسیم بندی شده و به شرح ویژگی هریک پرداخته ایم. سپس بین آثار بدست آمده از ایران و سایر مناطق جهان، نوعی مقایسه صورت گرفته تا به خاستگاههای مشترک میان این اقوام پی ببریم.

در فصل دوم زن در هنر ایلام مورد بحث واقع شده است. از آنجاکه در دین ایلامی توجه ویژه ای نسبت به الهه ها وجود داشته و «زن» مظهر بشری الهه بوده است، آثار فراوانی را با موضوع زن می بینیم، ایلام منطقه وسیعی را شامل می شده، و آثار هنری

هفت تپه و چغازنبیل نیز در همین فصل ، مورد بررسی قرار گرفته اند ، ویژگی جغرافیایی ایلام و همسایگی با بین النهرین ، موجب ایجاد شباهتهایی در آثار هنری دو منطقه ، گردیده است که در انتهای فصل دوم ، مورد مقایسه واقع شده اند .

در فصل سوم به آثار هنری لرستان و مارلیک و تمدن ماد ، پرداخته شده است که ویژگی جادویی و مذهبی در مفرغهای لرستان و نقشمایه داستانی در آثار مارلیک و نقش زن در اجتماع ماد ، از مهمترین مطالبی است که درباره آن شرح داده شده است .

در فصل چهارم مربوط به هنر هخامنشی است و می دانیم که در هیچ یک از آثار تخت جمشید و پاسارگارد نقش زن دیده نمی شود اما با این وجود ، آثار هنری متفاوت و پراکنده ای از ممالک تابعه هخامنشی برای پی بردن به نقش «زن» در آن دوران ، انتخاب و مورد بحث و بررسی قرار گرفته اند .

با حمله اسکندر و انقراض دولت هخامنشی ، در فصل پنجم به نقش «زن» در آثار هنری سلوکی و پارتی پرداخته ایم که مهمترین ویژگی آن تاثیر پذیری از هنر یونان و هند در برخی آثار وجود روحیه التقاطی (شرق و غرب) قابل ملاحظه است .

فصل ششم و هنر ساسانی ، گویای یک هنر درباری است که تا حدودی ویژگیهای هنر هخامنشی را حفظ می کند ، در هنر ساسانی ، زنان به صورت ملکه ، نوازنده و یا رقصنده در آثار هنری دیده می شوند . در بخش افزوده ها عوامل تاثیرگذار بر نقش زن در آثار هنری در ادوار تاریخی ایران به طور اجمال آورده شده است ، گرچه در حد فرض و گمان بوده و از طرف محققان و پژوهشگران دلایل حتمی بر این موضوع ، ذکر نشده است . امید که در آینده پاسخهای ارزشمندی را برای این پرسش بیابیم .